

А.А. Моренчук – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та регіональних студій, Волинський національний університет імені Лесі Українки

Андрій Моренчук (мол.), аспірант спеціальності «міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», Волинський національний університет імені Лесі Українки

АГРЕСІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Розглядається місце агресії в зовнішній політиці Російської Федерації. Вказується, що в своїй основі зовнішню політику Росії можна віднести до типу «войовника». Її практика значною мірою відходить від задекларованих в офіційних документах принципів поваги до міжнародного права, прагнення зміцнення міжнародного миру та справедливої і демократичної міжнародної системи. Натомість, російське керівництво використовує лише вигідні йому постулати, а в переважній більшості проводить зовнішню політику, базовану на власних правилах. Свої реальні зовнішньополітичні цілі В. Путін задекларував втім, як зазначає більшість експертів, реальні цілі зовнішньої політики Російської Федерації були окреслені під час виступу В. Путіна на Мюнхенській конференції з питань безпеки (2007 р.) та у Валдайській промові, що стала її логічним продовженням (2014 р.). Там він протиставив Росію Заходу в цілому і США зокрема. Також наголосив, що розглядає розпад СРСР як найбільшу катастрофу ХХ ст. Однак на Заході не надали належної оцінки цим прямолинійними висловлюванням.

Ключові слова: війна, агресія, зовнішня політика, дипломатія, В. Путін.

Morenchuk A.A., Morenchuk A.A. AGGRESSION AS AN ELEMENT OF THE FOREIGN POLICY OF THE RUSSIAN FEDERATION

The place of aggression in the foreign policy of the Russian Federation is considered. It is indicated that Russia's foreign policy can basically be attributed to the "warrior" type. Its practice largely departs from the principles of respect for international law, the desire to strengthen international peace and a fair and democratic international system, declared in official documents. Instead, the Russian leadership uses only the postulates that are beneficial to it, and the vast majority conducts a foreign policy based on its own rules. V. Putin declared his real foreign policy goals. However, as most experts note, the real goals of the Russian Federation's foreign policy were outlined during V. Putin's speech at the Munich Security Conference (2007) and in the Valdai speech, which became its logical continuation (2014). There he contrasted Russia with the West in general and the United States in particular. He also emphasized that he considers the collapse of the USSR as the greatest catastrophe of the 20th century. However, in the West, these straightforward statements were not properly appreciated.

Keywords: war, aggression, foreign policy, diplomacy, V. Putin.

Основні напрями зовнішньої політики будь-якої держави формуються під впливом двох груп факторів. Перша відноситься до політичної, економічної й військової обстановки на міжнародній арені в цілому, і особливо в тих зонах, де зосереджують стратегічні, життєві інтереси даної держави. Вона, у свою чергу,

складається в результаті дій урядів інших країн, насамперед найважливіших партнерів або супротивників даної держави. Визначається співвідношенням економічних, політичних і військових сил основних суб'єктів світової політики, а також механізмами й принципами функціонування системи міжнародних відносин як на глобальному, так і на регіональних рівнях. Друга група факторів – внутрішні рушійні сили й мотиви, що обумовлюють дії держави за межами її національних.

Відомий британський дипломат і вчений Г. Нікольсон свого часу зробив дуже спрощений, але, очевидно, влучний поділ зовнішньої політики і дипломатичної практики держав на два типи – «політику войовників» і «політику торговців». Не дивлячись на те, що висловив він свої міркування понад сто років тому, вони можуть дуже точно характеризувати відмінності між підходами до зовнішньої політики з боку Російської Федерації та країн Заходу.

Ось як він про це пише: «Можна розрізнити два головні напрями в теорії дипломатії: перший – це теорія військово-політичної касти, що є пережитком середньовіччя, другий – більш буржуазний підхід, який розвинувся на ґрунті комерційних зв'язків. Перший напрям схилився до політики сили і багато приділяв уваги питанням національного престижу, положенню, старшинству і блиску. Другий цікавився політикою, що дає прибуток, і займався, головним чином, заспокоєнням, примиренням, компромісами і кредитами» [3, с. 49].

Він відмічає, що першу теорію можна назвати войовничою, або героїчною, а другу – купецькою, або теорією торговця. Перша розглядає дипломатію як війну іншими засобами, друга – як чинник, що допомагає мирній торгівлі.

Г. Нікольсон також підкреслює, що не тільки цілі, які ставить собі військова школа, – грабіжницькі, але і методи, якими проводиться ця політика, є швидше військовими, ніж цивільними. Переговори при такій системі нагадують військові дії, а прийоми, які особи, що ведуть переговори, застосовують, більш схожі на військову тактику, ніж політику взаємних поступок, властиву спілкуванню цивільних осіб. У основі такої концепції дипломатії лежить упевненість в тому, що метою переговорів є перемога і що відмова від повної перемоги означає поразку. Тому до стратегії переговорів вводять обхід супротивника з флангу, захоплення стратегічних позицій, які негайно зміцнюються до переходу в подальший наступ, ослаблення ворога всілякого роду нападами позаду лінії фронту, спроби відокремити від головного ворога його союзників і організація нападу в одному місці, тоді як супротивник утримується в іншому. Застосовуються і залякування, і жорстокість, і сила. При такій системі не знаходять собі місця угода, довіра і справедливість. Поступку або

укладений договір при цій системі схильні розглядати, з одного боку, не як остаточне розв'язання конкретної суперечки, але як прояв слабкості та відступ, а з іншого боку – як перевагу, яку потрібно негайно використати для підготовки подальших триумфів [3, с. 50].

У протилежність цій військовій концепції дипломатії, пише Г. Нікольсон, існує концепція комерційна, торгова, «концепція торговця». Ця цивільна теорія переговорів заснована на передумові, що компроміс між суперниками вигідніший, ніж повне знищення суперника. Переговори не є тільки фазою в боротьбі на життя або на смерть, а спробою шляхом взаємних поступок досягти тривалої угоди. Питання престижу не повинні заважати укладенню розумної ділової угоди. Досить знайти якийсь пункт, що знаходиться посередині між обома сторонами, щоб примирити їх суперечливі інтереси. Для визначення цього пункту потрібне лише щире обговорення питання, та звичайне людське мислення, довіра і чесність.

Головний висновок, який робить Г. Нікольсон полягає у тому, що кожна з вищезгаданих теорій має свої небезпеки та ілюзії, але найбільша небезпека полягає в тому, що військова школа не може зрозуміти щирості цивільної, а «торговці» не розуміють, що «войовниками» керують абсолютно інші уявлення про способи і цілі переговорів. Перші дуже вірять в здатність сили залякувати, а другі – в здатність кредиту породжувати довіру. «Торговці» бажають вселити довіру, а «військові» – страх. Різниця в концепціях створює зневагу і підозру у одних, обурення – у інших» [3, с. 51].

Звичайно, можна інтерпретувати ці підходи через призму теорії ідеалізму та політичного реалізму. Але саме в словах Г. Нікольсона ховається відповідь, чому Захід не розуміє, чи до останнього часу не розумів, загрози з боку Росії та її агресивної суті.

З приходом до влади В. Путіна (де-факто в серпні 1999 р., а де-юре в травні 2000 р.) політика Російської Федерації стала більш прагматичною і агресивною. Протягом 2000 р. в РФ були ухвалені основні базові документи, в яких міститься аналіз зовнішніх загроз та визначаються пріоритетні напрямки зовнішньої політики: Концепція національної безпеки, Концепція зовнішньої політики, Військова доктрина, Доктрина інформаційної безпеки. Цими документами було формально закріплено й конкретизовано положення стратегії зовнішньої політики.

Концептуально зовнішня політика Росії визначається міжнародними договорами і низкою документів, до яких відносяться Конституція РФ, Концепція зовнішньої політики, Державна програма РФ «Зовнішньополітична діяльність», Стратегія

національної безпеки РФ, Воєнна доктрина, План дій МЗС РФ та інші акти. Якщо проаналізувати їх, без огляду на реальні дії РФ, то Росія – це миролюбна держава, яка поважає міжнародне право та інтереси інших держав. Втім, аналіз цих же положень під кутом зору реальної зовнішньої політики РФ демонструє радикальні відмінності.

Так, у статті 15 основного закону РФ сказано, що принципи і норми міжнародного права та міжнародні договори РФ переважають над національними законами. На практиці ж, наприклад, 20-21 березня 2014 року російський парламент схвалив закон про прийняття Криму і Севастополя до Російської Федерації, який одразу ж був підписаний президентом В. Путіним. Цим Москва порушила низку міжнародних актів, починаючи зі Статуту ООН і Гельсінського заключного акту, та двосторонніх договорів між Україною і Росією, включаючи й Договір про дружбу, співробітництво і партнерство, у якому було зафіксовано, що сторони «поважають територіальну цілісність одна одної і підтверджують непорушність існуючих між ними кордонів» [5].

Концепція зовнішньої політики РФ однією з основних цілей визначає зміцнення міжнародного миру та справедливої і демократичної міжнародної системи. В ній засуджується застосування збройних сил в обхід Статуту ООН. А в реаліях саме Росія застосувала силу в Криму і на Донбасі, організувавши «неконтрольований трафік зброї і бойовиків» та створивши «нові кримінальні центри сили», не говорячи вже про пряме вторгнення в Україну в ході так званої «військової спецоперації» у 2022 р. Тим само Росія знівелювала задеклароване твердження, що «зовнішня політика Росії є відкритою, передбачуваною і прагматичною», та замість «спільних дій з підтримки безпеки на глобальному і регіональному рівнях», підтримує зони нестабільності на Кавказі, в Молдові й Україні [2].

Слід зазначити, що російське керівництво використовує лише вигідні йому постулати, а в переважній більшості нехтує і порушує їх, проводячи зовнішню політику, базовану на власних правилах, а не на принципах міжнародного права.

Це призвело до непередбачуваності дій РФ у світі. Вдавшись до спроб нав'язати міжнародній спільноті свої правила, Кремль виводить зовнішньополітичну діяльність за межі міжнародного правового поля у площину, де правила можуть змінюватися, порушуватися та запроваджуватись нові. Очевидна спроба керівництва РФ замінити зовнішню політику глобальною грою. Однак, у цій грі Кремль має мету – перетворення Росії (В. Путіна) на світового лідера у багатополлярному світі.

Для досягнення мети В. Путін нав'язує свої правила та постійно їх змінює, розширюючи поле гри. Так, після анексії Криму В. Путін вдався до вторгнення на Донбас, розширивши воєнні дії РФ проти України, і частково відволікши увагу від Криму. Початком воєнної операції в Сирії восени 2015 року В. Путін знову розширив поле гри, намагаючись нав'язати Заходу образ Росії – партнера в протистоянні тероризму, а не Росії – агресора. Перед Самітом Великої двадцятки він знову намагався змінити привила, заявивши про вихід з «Нормандського формату», але це йому не вдалось, бо Захід різко відкинув ці правила.

Підходи В. Путіна та його команди до зовнішньополітичної гри описані у книзі новопризначеного глави Адміністрації президента РФ А. Вайно під назвою «Образ Перемоги» («Образ Победы»), написаній у співавторстві з радником президента РФ А. Кобяковим і вченим В. Сараєвим. Текст було опубліковано у 2012 році, після обрання на третій президентський термін В. Путіна, який особисто підписав до неї епіграф.

Публікація визначає зовнішньополітичну діяльність Кремля як велику гру, що дозволяє зрозуміти поведінку РФ на міжнародній арені: «Дипломатія означає гру за допомогою погроз і залякування, хитрощів і умовлянь, торгівлі і перемовин, методів і прийомів розширення влади» [1]. Це і є ключове визначення російської зовнішньої політики на сучасному етапі, зафіксоване керівником адміністрації російського президента.

Досягнення своїх зовнішньополітичних цілей російське керівництво бачить як перемогу, якої можна досягти шляхом «переведення тіла гри в асиметричний стан». Іншими словами, вона прагне створити таку ситуацію, до якої інші сторони міжнародних відносин будуть не готові. Наприклад, масове прибуття нелегальних мігрантів із Близького Сходу до Європи, що стало головною загрозою безпеці Європи, до якої європейські країни не були готові.

Задля перемоги Росія, нездатна діяти в рамках міжнародних норм, вдається до зміни правил гри, що у книзі «Образ Перемоги» визначено як одну із основ успіху: «Гра світової політики направлена на зміну правил гри старої світової політики» [1]. В такий спосіб російське керівництво створює нові ситуації і подібно корозії розмиває світовий порядок, що добре прослідковується від Придністров'я, Абхазії і Південної Осетії до Криму, Донбасу і Сирії.

Головним бенефіціаром зовнішньополітичної гри РФ визначений її «супер-клас» – російська еліта. Ні від війни з Грузією, ні від анексії Криму, ні від окупації Донбасу росіяни не отримали покращення життя чи стабільності в державі. Натомість

російська еліта зміцнила свої авторитарні позиції та спробувала вийти на вищий рівень впливу у міжнародних відносинах.

У праці «Образ Перемоги» російському суспільству відводиться роль «глядача», або пасивного учасника великої гри Кремля, оскільки «гра відбувається заради нього». Визнається, що зовнішньополітична діяльність РФ націлена на здобуття підтримки російського суспільства. І в дійсності, анексія Криму супроводжувалась ейфорією у російському суспільстві, коли рейтинг В. Путіна підскочив майже до 90 %. Кремль втягнув російське суспільство у зовнішньополітичну гру В. Путіна за допомогою пропаганди та задоволення «великоруських» амбіцій. Водночас, він змушений або слідувати суспільним настроям, або корегувати їх за допомогою пропагандистських і силових методів.

Російське керівництво намагається втягнути у свою зовнішньополітичну гру й інші країни, перетворивши їхні народи на «глядачів» та учасників, особливо там, де Кремлю не вдається впливати напряму. Наприклад, у Німеччині для впливу на керівництво країни Москва скористалася німецькими суспільними настроями невдоволення напливом мігрантів. Слід згадати і напади на жінок у Кельні в січні 2016 року, і мітинги протесту у Дрездені та інших містах, і дезінформацію про викрадення дівчинки Лізи, що активно роздмухувалось російськими ЗМІ [2].

Втім, як зазначає більшість експертів, реальні цілі зовнішньої політики Російської Федерації були окреслені під час виступу В. Путіна на Мюнхенській конференції з питань безпеки (2007 р.) та у Валдайській промові, що стала її логічним продовженням (2014 р.). Серед висловлених у Мюнхені В. Путіним тез можна виділити:

- «Для сучасного світу однополярна модель не тільки неприйнятна, але і взагалі неможлива».

- «Вся система права однієї держави, перш за все, звичайно, США, переступила свої національні кордони в усіх сферах: і в економіці, і в політиці, і в гуманітарній сфері нав'язується іншим державам».

- «Розпад СРСР – найбільша геополітична катастрофа ХХ століття».

- «Росія – країна з більш ніж тисячолітньою історією, і практично завжди вона користувалася привілеєм проводити незалежну зовнішню політику. Ми не збираємося змінювати цієї традиції і сьогодні».

Однак на Заході не надали належної оцінки цим прямолінійним висловлюванням. А в США адміністрація президента Б. Обама взагалі вдалася до політики «перезавантаження» відносин з Російською Федерацією.

О. Юрченко аналізуючи витoki агресивності зовнішньої політики Росії наводить наступні елементи російської стратегічної культури:

- Географічна зумовленість – рівнинність простору, відсутність геофізичних бар'єрів спонукає до максимального розширення простору або створення буферних зон задля захисту держави.

- Історично склався пріоритет державної безпеки над безпекою індивіда; ключовими є політичні та військові національні інтереси, а головними загрозами визначаються ті, що стосуються передусім територіальної цілісності, суверенітету та державної структури.

- Наявність постійної зовнішньої загрози – або швидше синдрому «обложеної фортеці» – спонукає до встановлення авторитарного режиму, який теоретично здатний швидше та ефективніше дати відсіч і вберегти державний організм; так само як і до мілітаризації суспільного й політичного життя й виходу сили на перший план як регулятора безпеки.

- Серед регуляторів безпеки домінує сила, проте широке застосування м'якої та структурної сили в багатьох вимірах є виявом широти інструментарію досягнення зовнішньополітичних цілей; разом з тим, потенціал альтернативних регуляторів безпеки, як-от співпраця з міжнародними інститутами, опора на норми сучасного міжнародного права мають обмежений потенціал; роль союзів, альянсів та коаліцій історично є ситуативною й залежить від зміни обставин.

- Держава достатньо відкрито й чітко декларує свої стратегічні цілі, не приховуючи їхньої пріоритетності й перманентного характеру, проте практично концентрується на виконанні тактичних завдань, виявляючи при цьому адаптивність і гнучкість у застосуванні традиційних інструментів.

- Росія має яскраво виражений «імперський синдром», прагнення відновити славу «великої держави» в усіх її вимірах – від територіально-державного до ціннісного й системотворчого;

- Соціетальна безпека є життєво важливою для російського суспільства, яке будує свою ідентичність на історичній пам'яті селективного характеру та перетворює комеморативні практики на простір зовнішньополітичної боротьби, а також інструменти політики стосовно низки держав.

- Зовнішня політика є стійким елементом легітимації внутрішнього режиму.

- Росія оформлює свої міжнародні амбіції у формат месіанських проєктів на кшталт «Третього Риму», «Грецького проєкту», світової комуністичної революції чи «російського світу», при цьому реалізуючи власні національні інтереси. Важливим

їхнім елементом нерідко є опирання на православне християнство та російський культурний код [4].

Такі пріоритети цілком відповідають традиційній імперській стратегії Росії та російській месіанській ідеї. Її реалізація завжди була й залишається основою традиційної стратегії Росії протягом століть. І всі процеси «лібералізації», «демократизації» чи «вестернізації» не можуть змінити цю тенденцію в історично стислий проміжок часу.

Таким чином, у цілому Росія бачить міжнародне середовище як агресивне й небезпечне, почуває себе «обложеною фортецею», розглядаючи міжнародні відносини через призму реалізму, де невід'ємними є дилема безпеки, гра з нульовою сумою та безальтернативність перемоги, слабкість довіри й міжнародного партнерства, пріоритет національних інтересів.

Джерела та література

1. Вайно А., Кобяков А., Сараев В. (2012). *Образ Победы*. М.: Институт экономических стратегий. 140 с.
2. Мартинюк В. (2016). Зовнішньополітична гра Путіна. *УНЦПД*. №4 (757). URL: http://www.ucipr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=392:zovnishnopol-tichna-gra-put-na&catid=8&lang=ua&itemid=201.
3. Никольсон Г. (2011). *Дипломатия*. К. Омега Принт. 184 с.
4. Юрченко О. (2020). Зовнішня політика Російської Федерації: вірити не можна зрозуміти. *ADASTRA*. URL: https://adastra.org.ua/blog/zovnishnya-politika-rosijskoyi-federaciyi-viriti-ne-mozhna-zrozumiti_1.
5. Seskuria Natia. (2021). Russia's "Hybrid Aggression" against Georgia: The Use of Local and External Tools. *CSIS. CENTER FOR STRATEGIC. INTERNATIONAL STUDIES*. URL: <https://www.csis.org/analysis/russias-hybrid-aggression-against-georgia-use-local-and-external-tools>.